

Magyar tulajdonnevek az ukrán névszótárakban

1. Bevezetés. Az ukrán névtudomány Ukrajna függetlenné válása (1991) óta jelentős fejlődésen ment keresztül. Az eredményes kutatás intézményi háttere már a szovjet időkben létrejött, a szervezett névtani kutatásokat ugyanis az Ukrán Tudományos Akadémia (UTA) Nyelvtudományi Intézetének (НАН України, Інститут української мови) névtani részlege koordinálja 1960 óta.¹ Az akadémiai kutatóműhely főbb projektjei közé tartozott korábban az ukrán víznevek összegyűjtése és szótárázása (SHU.), az oklevelekben előforduló tulajdonnevek etimológiai szótárának az elkészítése, valamint Ukrajna ósszláv névrendszerének a feltárása. Az ország méretei és névgazdagsága miatt nagyobb, országos méretű projektek, névgyűjtések lebonyolítására nem került sor. A hosszútávú tervek között szerepel ugyan Ukrajna helységneveinek történeti-etimológiai vizsgálata, eddig azonban sem a gyűjtő-, sem a feldolgozó munkáról nem jelentek meg írások.

Az UTA mellett az elmúlt évtizedekben több, névtudománnyal foglalkozó központ is létrejött, elsősorban az egyes felsőoktatási intézmények nyelvészeti tanszékein a nagyobb egyetemi városokban, például Lvivben, Rivnében, Ternopilban és Ivano-Frankivszkban. A kutatómunka eredményei a névtani jellegű tanulmányok, monográfiák, regionális helynévgyűjtések, névelméleti munkák, szótárak, egy-egy helynévtípus vizsgálatával foglalkozó monográfiák stb. nagy számában mutatkoznak meg. Az 1855–2000 közötti időszak névtani munkáit listázó, SZVJATOSZLAV VERBICS által szerkesztett, Ukrajnyszka onomasztika. Bibliograficsnij pokazcsik [Ukrán névtudomány. Bibliográfiai mutató]¹ című ukrán névtani bibliográfia (VERBICS 2013) 4534 tételt tartalmaz, zömmel a 20. század második feléből. Emellett 2000 után számos, mérföldkönek számító etimológiai szótár jelent meg, ami az ukrán onomasztika töretlen fejlődését mutatja.

Az ukrán névszótárak magyar eredetű anyagának vizsgálata kapcsán fontos megemlíteni, hogy az ukrán névtudomány (ellentétben például a szlovák és román nyelvészek vizsgálataival, vö. a jelen kötetben BAUKO JÁNOS [2020] által ismertetett szlovák és a BENŐ ATTILA [2020] által bemutatott román helynévszótárakkal) a kárpátaljai névkincs-csel csak a terület Szovjetunióhoz való csatolása után kezdett foglalkozni. Szervezett, kiterjedt névgyűjtések ugyanakkor a mai napig nem történtek, a kutatók figyelme rendszerint egy-egy rész kérdésre terjed ki. A kárpátaljai magyar névanyag kutatása még kevesebb figyelmet kap ukrán részről, aminek nyelvi és nyelven kívüli okai egyaránt vannak.

2. Helynévszótárak. Az ukrán névtudományban még nem készült a FNESz.-hez hasonló jellegű és terjedelmű helynév-etimológiai szótár. A kárpátaljai helységnevekről az első (és máig az egyetlen), ukrán nyelven született tudományos munka KIRILO HALASZ 1961-ben készült, *Toponimija Zakarpatszkoji oblasztyi (nazvi naszelenih punktiv)* [Kárpátontúl megye helynevei (településnevek)] című kandidátusi disszertációja. A dolgozat

¹ <http://www1.nas.gov.ua/institutes/iium/Structure/Departments/Department6/Pages/default.aspx> (2020. 05. 05.)

kéziratban maradt, így szélesebb olvasóközönséghez nem jutott el, ugyanakkor az ukrán nyelvű szakirodalomban rendszeresen hivatkoznak rá. A 607 kárpátaljai településnév közül csak néhány tucatról mutatja ki a magyar eredetet, az évszázadokon keresztül használt magyar névalakokkal nem foglalkozik, etimológiáinak nagy része helytelen vagy félremagyarázott.

Egyes kárpátaljai helységnevek etimológiájával azonban két kiadványban is találkozhatunk. Az első, úttörő jelentőségű monográfia MIKOLA JANKO 1998-ban megjelent, *Toponimicsnij szlovník Ukrajini [Ukrajna helynévszótára]* című szótára. Ez a kiadvány az Ukrán Oktatási Minisztérium tudománypszerúsító programja keretében készült, elsődleges célja a nyelv- és történettudomány eredményeinek szélesebb olvasóközönséghez való eljuttatása. A szótár Ukrajna legfontosabb helységeinek, járási központjainak, ún. városi típusú településeinek, ismertebb falvainak, valamint történelmi, kulturális stb. szempontból fontos helyeinek a nevét tárgyalja etimológiai szempontból. Az elsődleges célközönség a diákok, középiskolások, egyetemisták korosztálya, de például tanárok a helytörténeti, nyelvészeti oktatásban segédkönyvként is használhatják. Ez a cél teljes mértékben meghatározza a szótár szerkezetét, illetve tartalmát. A szócikkek rövidek, kevés információt tartalmaznak, a részletes etimológiai vizsgálatra és bizonyításra a szerző nem fordít megfelelő figyelmet. JANKO eltekint a nevek történelmi adatainak a közlésétől, a hivatalos nevekből kiindulva etimologizál, az esetleges korábbi, történelmi névváltozatokkal – ezáltal az eredeti etimológiákkal – ritkán foglalkozik. Ezt kiemelten fontos figyelembe venni a szótár kárpátaljai névkorpusza kapcsán, ugyanis a hivatalos helységnevek rendszerébe 1946-ban jelentős beavatkozás történt. A szótár mintegy 50 kárpátaljai nevet tartalmaz. A helységnevek közül *Beregszász, Nagyberezna, Nagybocksó, Tiszaujlak, Nagyszőlős, Volóc, Bátyú, Dombó, Ilosva, Gyertyánliget, Királyháza, Ökörmező, Munkács, Alsóverecke, Perecseny, Rahó, Szolyva, Szerednye, Aknaszlatina, Taracköz, Ungvár, Királymező, Huszt, Szentmiklós, Kőrösmező* hivatalos ukrán nevét vizsgálja.

1. ábra: Beregszász nevének névcikke (JANKO 1998)

Берегове — м., рц. Закарпатської обл. Розташоване в долині р. Тиса (бас. Дунаю). Виникло в XI ст., входило до складу Київської Русі. З кінця XI ст. під владою Угорщини. Назва від слов. *берег* «ділянка землі біля води, гора» та суф. *-ов(е)*. Звідси ж назва **Берегівські гори** — підвищення, розташовані на пд. зх. Закарпатської низовини, сх. від м. Берегового.

A víznevek köre szinte kizárólag a nagyobb folyókat öleli fel (*Fehér-Tisza, Borzsova, Latorca, Nagy-ág, Szinevér, Talabor, Tisza, Túr, Ung, Fekete-Tisza*), de egy-két kisebb, kevésbé ismert patak neve is bekerült a szótárba (pl. *Bogdán, Bronyka, Sipot*). A Kárpátaljára leginkább jellemző hegynevek közül csak a *Beszkidék, Bliznica, Gorgánok, Priszlop* és a *Szinyák* nevekről, illetve a legfontosabb hágók nevére ír (pl. *Vercekei-hágó, Volóci-hágó, Ruszkij Puty, Uzsoki-hágó, Tatár-hágó*). A szótár a szláv eredetű nevek többé-kevésbé megbízható etimológiáját adja, a magyar vagy magyar vonatkozású nevek esetében azonban hajlamos a tények elferdítésére vagy mellőzésére, gyakran esik a népetimológia csapdájába.

Beregszász szűkszavú szócikkében például olyan, forrásokkal, adatokkal alá nem támasztott információk olvashatók, miszerint a város a 11. században jött létre, s a Kijevi

Ruszhoz tartozott, de a század végétől Magyarország uralma alá került. A helységnevet a szl. *bereg* 'víz melletti földdarab, part, hegy' főnév *-os(e)* melléknévképzős származékának tartja, így annak jelentése tkp. 'part menti, hegy melletti'.

A *Munkács* név magyarázatánál a városról szintén azt írja, hogy bár alapításának ideje bizonytalan, egyértelmű, hogy a 9–10. században a Kijevi Rusz része volt. A település konkrét adatainak hiányában állítja a szerző az ősi szláv államhoz való tartozását. Az 1946-tól hivatalos ukrán *Мукачів* névalakot magyarázza, a történelmi *Munkács* névformát megemlíti ugyan, de az etimológia szempontjából nem tartja relevánsnak.

2. ábra: Munkács nevének névcikke (JANKO 1998)

Мукачів (Мукачів) — м., рц. Закарпатської обл. Розташоване на обох бер. р. Латориця (бас. Дунаю), на стику відгорів Вулканічних Карпат і Закарпатської низовини. Час заснування невідомий. Гадають, що воно виникло в IX—X ст. М. входило до складу Київської Русі. В письмових джерелах уперше згадується в 1196. Походження назви не встановлено. Існує кілька легенд і народних переказів про її утворення. У хронікальних записах і в науковій літературі зустрічаємо варіанти Мункач, Мункачів, що вказує на можливість походження назви міста від угор. *munka* «праця, труд» (пор. з укр. *Трудовач, Трудниця, Трудолюбівка*). Проте найбільш вірогідне припущення походження назви міста від імені *Мукач*, утворена присв. суф. *-ів*. У наш час не виправдано змінено ім. форму назви на прикм.

A szerző által vallott sajátos történelemfelfogás a *Kárpátalja* névről írt szócikkében is tetten érhető: *Kárpátontúli Ukrajna* vagy *Kárpátontúl* ugyanis szerinte történelmi régió, amihez hozzátartozott a mai *Kárpátontúli megye*, s azon földek részének tekinti, ahol a keleti szlávtság létrejött.

3. ábra: Kárpátalja nevének névcikke (JANKO 1998)

Закарпатська Україна, Закарпаття (Підкарпатська Русь) — історична територія, до складу якої входила суч. Закарпатська обл. Частина земель, на яких створювалося східне слов'янство [УРЕ II, 4, 71]. Назва від розташування за *Карпатами*. Утворена від основи *Карпат-* преф. *за-* і суф. *-ськ(а)*.

A szótárra jellemző az a hivatalos ukrán történelemszemlélet, általánosan elfogadott és tanított dogma, mely szerint a mai Kárpátalja területén a honfoglalást megelőzően keleti szlávok éltek, akiknek – az egyébként nemzetiségként el nem ismert – ruszinok az egyenes ági leszármazottai. A magyarok bejövetele előtt egy feltételezett szláv államot vizionálnak, ami a Kijevi Ruszhoz tartozott, így a területnek a Szovjetunióhoz, majd Ukrajnához való csatolását újraegyesülésként (*возз'єднання*) értelmezik és tanítják. JANKO szótára ennek szellemében íródott, hiteles adatokkal nem dolgozik, ezért tudományos kutatásra kevésbé alkalmas, a bevezetőben kitűzött népszerűsítő és hazafias gondolkodásra nevelő célt azonban minden bizonnyal megvalósítja. Hasonló szemlélet

más határon túli régiókban is visszaköszön: a szlovák STANISLAV a kárpátaljai helyneveket szintén a szlávból magyarázza (vö. STANISLAV 1948; a felvidéki nevekhez l. BAUKO 2020), a román DRĂGANU pedig mindenhol román neveket vél felfedezni (vö. DRĂGANU 1933; az erdélyi névanyaghoz l. még BENŐ 2020).

A laikus közönség számára készülő, névtan, nyelvészetet népszerűsítő munkák mellett idővel felmerült egy pontosabb, tudományos alapokon nyugvó helynévszótár létrehozásának igénye. A két szempontot kívánja ötvözni, valamint a névtan legfrissebb eredményeit a nagyközönség elé tárni VASZILIJ LUCSIK *Etimolohicsnij szlovník toponimiv Ukrajini* [Ukrajna helyneveinek etimológiai szótára] című, 2014-ben megjelent etimológiai szótára.² A szerző az UTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, évtizedek óta foglalkozik helynévkutatással, elsősorban víznevekkel és földrajzi köznevekkel. A szótár közvetlen előzménye a JANKO-féle kiadvány, a két szótár között mind a szócikkek, mind azok tartalma között jelentős átfedés tapasztalható. Ugyanakkor LUCSIK a hibákat figyelembe véve egy részletesebb és pontosabb szótár elkészítését, a hiányosságok pótlását tűzte ki célul. A kötet 2600 szócikkben mintegy 3700 földrajzi név etimológiáját tárgyalja. Vizsgálata a helynevek minden típusára és Ukrajna teljes területére kiterjed. A szótár elsődleges bázisát a makrotoponimák (víznevek, domborzati és településnevek) alkotják, de foglalkozik például természetvédelmi területek, erdők, dűlők elnevezéseivel is. A névkorpuszban mintegy másfélszáz kárpátaljai toponima magyarázata található meg, zömmel önálló szócikkben. A teljesség igénye nélkül a következő nevek magyarázatai szerepelnek a kötetben:

– Helységnevek: *Ungvár, Munkács, Csap, Beregszász, Huszt, Nagyszőlős, Ilosva, Perecseny, Rahó, Szolyva, Técső, Bátyú, Bustyaháza, Nagyberezna, Nagybocksó, Tiszaújlak, Visk, Volóc, Dombó, Zsdenyova, Kölcsey, Gyertyánliget, Királyháza, Ökörmező, Szerednye, Aknaszlatina, Taracköz, Királymező, Szentmiklós, Körösmező.*

– Víznevek: *Tisza és mellékágai, Apsica, Apsinec-tó, Bajlova, Bruszturjanka, Horodilovai vízesés, Ilosva, Kerepec, Krivulya, Mokrjanka, Pinye, Pomejnica, Repinka, Szalva, Vicsa* stb.

– Hegy- és hágónevek: *Berlyaszka, Beszkidek, Gorgánok, Bliznica, Bouvan, Borzshavas, Brebenyeszku, Hoverla, Gutin-Tomnatek, Kobilá, Popagya, Pop Iván, Priszlop, Rebro, Ruzska, Szvidovec, Jabloncai-hágó, Vereckei-hágó, Uzsoki-hágó, Volóci-hágó, Toronyai-hágó* stb.

A szócikkek felépítése már a filológiai igényű etimológiai szótárak szokásos eljárását követi. A hivatalos, ukrán nevek mellett sajnos a népnyelvi adatokat, névvariációkat nem közli a kiadvány, de a lokalizálás után a nevek történeti adatait közreadja. Ez a szerző hangsúlyozott újítása, ugyanis a korábbi etimológiai szótár fő hiányossága éppen ennek a mellőzése volt. Sajnos LUCSIK sem tudja teljes mértékben teljesíteni a célkitűzését. Az eltérő történelmi múlttal rendelkező ukrán területek múltjának dokumentumai, oklevelei főként külföldi (lengyel, magyar, osztrák, román, orosz stb.) levéltárakban vagy nyomtatásban megjelent adattárakban találhatóak. Megismerésük és feldolgozásuk ukrán részről a mai napig nem történt meg. Ezzel magyarázható, hogy történeti adat helyett csak egy évszámot vagy még azt sem közöl a szerző. A kárpátaljai településnevek adatait rendszerint HALASZ korábban hivatkozott munkájából (1961), közvetett és kevésbé megbízható forrásból meríti.

²Részletes ismertetését l. SEBESTYÉN 2016.

4. ábra: Beregszász nevének névcikke (LUCSIK 2014)

Берегове — місто, Закарпат. обл. [АТП, 156]; засн. в XI ст. [ГЕУ 1, 83], сакс. *Zaz* = угор. *Szász* (1141), *Bereg* (1214), *Lampertszász*, *Lamprechtszász*, *Lampertház*, *Luprechtszasz* (XIII ст.), *Beregszász* [Галас, 58], *Béregovo* (1981) [СЭС, 132]. Суч. ойконім виник унаслідок субстантивациі та онімізациі відн. прикм. *береговий* «розміщений, розташований на прибережних ділянках» [СУМ 1, 158] у формі сер. роду, яка узгоджує ойконім з номенкл. іменем *село, поселення, місто*; пор. назву нп *Берегове* в Криму і в різних обл. України [АТП, 581]. В основі твірного прикм. ГТ *бéрег* (див. *Béreg*), який під пд.слов. та герм. впливом на Закарпатті міг виражати також актуальне значення «гора» й закріпитися в істор. назвах пос. *Bereg* і *Beregszász*. Найдавніша форма *Zaz*, якій відповідає угор. *Szász*, постала семант. способом від етноніма *zaz, szász* «саксонець», що відбився в прізвищ. закарп. українців [Чучка, 503]. Композитні сакс. та угор. назви з цим компонентом включають фонет. варіанти герм. антропоніма *Ламперт* [Галас, 58]. Перенесення наголосу на перший склад ойконіма *Берегове* з останнього у твірному *береговий* «стос. до *бéрег*» зумовлене впливом угор. мови; пор. оронім *Берегієське горбогір'я*, що називає масив плосковершинних вулкан. горбів і розчленованих силових поверхонь поближ. м. *Берегово* [ГЕУ 1, 82], суміж. с. *Nagy Bereg*, укр. *Береги* [Галас, 58] і ще 13 ойконімів *Берегове* в різних регіонах України [АТП, 581].

A teljes magyar vonatkozású névanyag bemutatásától természetesen eltekintek, de érdemes összehasonlítani JANKO és LUCSIK etimológiai szótárának egy-két szócikkét. *Beregszász*-szal nagyobb terjedelemben foglalkozik, közli a település korábbi névalakjait is (*Szász*, *Lampertszász*, *Beregszász*). Elsődlegesen a mai hivatalos helységnevet (*Берегове*) etimologizálja, ami szerinte az ukrán *береговий* 'part melletti helyen telepített (falu, város)' melléknév származéka. Úgy véli azonban, hogy a melléknév alapjául szolgáló *беpeз* főnév másodlagos 'hegy' jelentése figyelhető meg a melléknév régi *Bereg* és *Beregszász* nevében, mivel a város hegy lábánál települt. A legkorábbi *Szász* formát – helyesen – a *szász* népnévből eredezteti, míg a *Lampert* nevet személynévi eredetűnek tekinti. A magyar településnévhez fűzött magyarázatai tehát megfelelnek a valóságnak (vö. FNESz. *Beregszász*, SEBESTYÉN 2010: 25). A helységnév szláv eredeztetése azonban téves. Példaként megemlíti ugyan a megyének is nevet adó *Nagybereg* helységet, azzal azonban nincs tisztában, hogy a *Bereg*- előtag *Beregszász* nevében a megyére utal, s nem a város melletti hegyre.

Hasonló részletességgel tárgyalja a szerző *Munkács* nevét. A mai *Мукачеве* helységnevből indul ki, ami szerinte „ukrán környezetben” keletkezett, s a *Mukacs* személynév birtoklást kifejező *-ove/-eve* képzős származéka. Kitér a személynév magyarázatára, amelynek szerinte a *мукаму* 'dörmög, dünyög' ige az alapja. Úgy véli, hogy az *-ач* képző különböző víznyelvi hatására kerülhetett a helységnévbe. A magyar *Munkács* névalak szerinte másodlagos, létrejöttében szerepet játszhatott az ósszláv *munka* főnévvel való összecsengése, amit már Anonymus is említ (An. 12). (A név tudományos névfejtését l. FNESz. *Munkács*, SEBESTYÉN 2010: 99.)

5. ábra: Munkács nevének névcikke (LUCSIK 2014)

Мукáчево — місто, Закарпат. обл. [АТП, 161]; відоме з IX ст. [ГЕУ 2, 393], за ін. джерелами — згадується 1196 р. і має варіанти *Мукáчів*, *Мункач*, *Мункачів* [Янко, 237]; *Munkács* [Галас 1957-а, 204], як відоме з XII ст., *Мукáчево* (1981) [СЭС, 854]. Суч. ойконім виник в укр. середовищі як посесив на *-ове / -ево*, варіант *-ев / -ів*, від антропоніма *Мукач* з основою дієсл. *мукати* «мугикати», який відомий у пол. мові як *Mukasz* з 1430 р. [Rymut 2, 124]; пор. серб., хорв. апелятив *мукач* «жаба-джерелянка» і похідний від нього топонім *Микашіє* [Галас 1957-а, 204] із суф. *-іє* в посес. функції. Завдяки суф. *-ач* у структурі твірного слова ойконім міг функціонувати без додаткових афіксів подібно до гідронімів *Головач*, *Рвач*, *Лукач*, *Тлумач*, *Лехач* [Трубачев, 225], що відбиває угор. *Munkács*, у якому звукосп. *-ип-* постало під впливом запозиченого д.слов. *тупка* «мука» (< псл. **трка*), на що вказує у зв'язку з назвою *Мукачеве* ще Анонім; пор. у Потяссі угор. топонім *Микас* без нос. *-ип-* в основі [Галас 1957-а, 204] і закарп. прізв. *Мунка*, *Мункач*, *Мункачі*, *Мункаш*, *Мункович* з таким дифтонгом в угор. джерелах [Чучка, 402].

A szerző javára kell írunk ugyanakkor, hogy több esetben javítja JANKO hibás etimológiáit. A Munkács melletti *Szentmiklós* ukrán nevééről (*Чинадієво*) adott JANKO-féle népetimológiás magyarázat helyett mind a magyar, mind az ukrán név pontos jelentését közli: az előbbi védőszent nevéből, az utóbbi képzős személynévből ered. Helytálló etimológiái mellett számos esetben tévesen elemzi a helységneveket, amit kevésbé róhatunk fel a szerző hibájaként, ugyanis magyarázatainál elsősorban HALASZ (1961) kéziratosa munkájára támaszkodik. A *Bátyú* helységnevnél például az 1995-ig érvényben lévő hivatalos ukrán nevet tárgyalja (*Бузлове*), illetve az újabb, ukránosított *Bameve* névalakra is kitér. A hagyományos, történelmi *Bátyú* névről azonban szót sem ejt, így a helységnek egy szláv eredetű, képzéssel létrejött nevet kreál, szemben a puszta személynévi eredetű magyar névvel (vö. FNESz. *Bátyú*, SEBESTYÉN 2010: 22). Hasonló az eljárása a szintén magyar, puszta személynévi *Técső* névnél is (vö. FNESz. *Técső*, SEBESTYÉN 2012: 139), aminek a hivatalos *Тячів* alakját a *Тяч* személynév birtoklást kifejező *-ів* képzős formájának tartja, holott az a magyar név ukrán kiejtéshez igazított adaptációja.

Bár LUCSIK szótára a JANKO-féle kötettel összevetve tudományos szempontból pontosabb, a modern névtudományi elveknek kevésbé felelnek meg a szótárak névcikkei. A szerzők nem vagy csak szórványosan közlik a denotátumok adatait, valamint a névfejtések a szláv eredet ideológiáitól sem mentesek, sőt többször megfigyelhető az adatok értelmezésében az anakronizmus.

3. Személynévszótárak. Az általános helynévszótárakkal ellentétben ukrán nyelven számos személynévszótár jelent meg, bár ezek mind módszerükben, mind a vizsgált névkorpusz tekintetében jelentős eltéréseket mutatnak. Kárpátaljai, illetve magyar vonatkozású névanyag általában ritkán szerepel ezekben a kiadványokban. Az ukrán személynév-kutatás legfontosabb szótára azonban teljes mértékben a kárpátaljai személynévkincsre támaszkodik. 2005-ben jelent meg PAVLO CSUCSKA Prizviscsa zakarpatszkih ukrainciv. Isztoriko-etimohicsnij szlovník [A kárpátaljai ukránok családnevei. Történeti-etimológiai szótár] című, a kárpátaljai ukránok családneveit bemutató történeti-etimológiai szótára.³ A szerző az 1970-es évek óta foglalkozott a kárpátaljai ukrán családnevekkel, a 702 oldalas szótár évtizedes gyűjtő- és kutatómunkájának az eredménye. A kötetben jelentős a magyar eredetű nevek aránya, ami azzal magyarázható, hogy ukránnak tekinti a közép-

³ Részletes ismertetését l. SEBESTYÉN 2009.

korban még a nyelvhatáron fekvő, magyar többségű vagy vegyes lakosságú, de mára elukránosodott települések lakosságát, s az ő neveiket is felveszi a szótárba. CSUCSKA tudományos igénnyel megírt szótára kiemelkedő jelentőséggel bír mind az ukrán, mind a magyar névtudomány számára. A magyar eredetű névkorpusz részletes bemutatására itt nem térek ki, csak két névtípus segítségével bemutatom a szerzőnek a szótárban előforduló, már-már típushibának tekinthető és vitatható eljárását.

A szótárban elemzett, egyértelműen magyar nevek esetében a szerző rendszerint elsődlegesen nem a magyar, hanem az ukrán nyelvből igyekszik magyarázatot találni a néveredetre. Ez a törekvése a legszembetűnőbb módon a foglalkozásnévi eredetű családnevek körében figyelhető meg. A nyelvi érintkezés nyomán a helyi ukrán nyelvjáráásokban ugyanis jövevényszóként számos magyar foglalkozásnév él (vö. CSOPEI 1883). CSUCSKA úgy véli, hogy ezekből a foglalkozásnevekből már az ukrán névadók hozták létre családneveket, holott családnévvé válásuk valószínűleg még a magyar névadásban történt meg. Ezt a példaként hozott korai történelmi adatok is alátámasztják, amik jellemzően a korábban magyar (vagy részben magyar) településekről származnak. A *Lakatos* és *Kondás* családnevekre példaként Ugocsából említ 1565-ös adatokat (Szászfaluból és Fancsikáról; a két faluban még ma is élnek magyarok), holott ekkor a ruszinok körében – állítása szerint – még nem voltak családnevek. Mindkét esetben magyar jövevényszóból magyarázza az etimológiát. A foglalkozásnévi eredetű családnevek körében szinte kivétel nélkül ezt az irányt követi, mesterségesen „szlávositva” őket, pl. *Сабова* (*Szabó*), *Буїреви* (*Béres*), *Вапра* (*Varga*), *Кочіви* (*Kocsis*), *Сокач* (*Szakács*).

Ugyancsak több esetben vitathatók a helynévi eredetű családnevekhez fűzött magyarázatai. A mind a belső, mind a külső migráció által nagy mértékben érintett területen jelentős a helynevekből létrejött nevek aránya a magyar és a helyi ukrán névadásban. A magyar *-i* képző ukrán *-ський, -цький* megfelelőjével számos családnév keletkezett, CSUCSKA azonban az ukrán eredetűek közé sorol olyan családneveket is, amelyek egyértelműen magyar névalkotással jöttek létre. A foglalkozásra utaló neveknél alkalmazott szlávosítás, az ukrán etimológia kényszeredett erőltetésének hatása alól itt sem tudja függetleníteni magát. Ennek példáit hosszasan sorolhatnám, illusztrációként csak egy-két jellegzetes nevet emelek ki.

6. ábra: A *Lipcse* (*Lipcsej*) családnév névcikke (CSUCSKA 2005)

Липчєй [*Lipčijj*], -єй — Хс, Тч, Ір, Мж, Уж.
 1542, 1550, 1600: вл. *Jo. Lurchej* — Липча (Bélay 171); 1550: шл. *Sim. Lipchei* — Руське Поле (Bélay 211); 1600: кр. *Ge. Lipcsei* — Буштинно (Bélay 132); 1600: землевласник *Lipcsei Ferena* — Голятин (Bélay 147); 1726: *Липчєй Продаи* — Сокирниця (Гаджега-М 75). ◀ 1. Укр. патр. з суф. -єй від антр. Липча. 2. Угор. утворення з формантом -i від укр. ойк. Липча (по-угор. — *Lipcse*, а по-рум. — *Lipşa*). Останнє відбилося й на деяких офіційних записах п-щ. Пор. рум. п-ща *Lipşa, Lipşei* (Jordan 280).

A szótárban szerepel a *Липчєй* (*Lipcsej*) családnév, amely a magyar *Lipcsei* név ukrán kiejtéshez igazított alakja. A helységnévből keletkezett magyar családnevek ukrán

adaptációiban gyakran találkozunk a szóvégi magyar *-ai/-ei* hangkapcsolatok *-aü/-eü* megfelelőivel. CSUCSKA azonban a *Лунчеї* nevet elsődlegesen személynévi eredetűnek tartja: úgy véli, hogy az az ukrán *Лунча* személynév *-eü* képzős alakja. Illeszkedéssel viszont a *Лунчаї* forma lenne a szabályos. Érezvén az etimológia bizonytalanságát és erőltettségét, másodlagos magyarázatként megemlíti, hogy a név származhat a máramarosi *Lipcse* helységnévből is, magyar *-i* képzővel (legkorábbi adatát is erről a településről hozza!). A *Бедєї* (*Bedei*) családnevet Bedőházáról említi, mely település neve évszázadokon keresztül *Bedő* alakban volt használatos. A név lehetséges etimológiájaként elsőként ósszláv, majd magyar vagy horvát személynévet hoz, végül harmadik eshetőségként a *Bedő* helységnév *-i* képzős származékát is megemlíti. Ezt az eljárást követi még a *Бачкаї* (*Bacsikai*), *Добаї* (*Dobai*), *Добраї* (*Dobrai*), *Довгаї* (*Dovhai*, de minden történelmi adata *Dolhai*), *Долинаї* (*Dolinai*), *Лєваї* (*Lévai*), *Мопримаї* (*Margitai*), *Рєваї* (*Révai*), *Рєдєї* (*Rédei*), *Сїкаї* (*Szikszai*) stb. neveknél is. A helynévi eredetű családnevek körében előforduló tévedéseire részben magyarázat lehet a magyar szakirodalom, illetve a forrásmunkák, történelmi helységnévtárak, a történelmi helynévanyag hiányos ismerete.

7. ábra: A *Sztritei* (*Sztritej*) családnev névcikke (CSUCSKA 2005)

СТРІТЕЙ †. 1523: *Ztrithej Pal* — Зняцьово (Лєвєг 309). ◀ Угор. п-щє з суф. -ї від якогось ойк. на зразок *Стрїте*.

Jól illusztrálja ezt a kihaltnak feltüntetett *Cmpimeї* (*Sztritei*) családnev, melynél szlávósítja az egyetlen, Ignéc faluból származó 1523-as *Ztrithej* adatot, mert a település ma ukrán lakosságú, holott a középkorban még magyar volt. A nevet egy „valamilyen” *Sztrite* helységnévből a magyarban képzett alaknak tartja, amire nincsenek adatai. A település azonban nem ismeretlen a kárpátaljai magyar kutatók számára, hiszen az a Csucska szülőfalujától, az ungi Baranyától 10 km-re (!) fekvő mai *Szürte* (vö. SEBESTYÉN–ÚR 2014: 113–4).

8. ábra: Az *Újbári* (*Ujbarij*) családnev névcikke (CSUCSKA 2005)

Ўїбарїї — Крива. 1751: *Илія Уїбар* — Терєсва (Гаджега-М 180). Пор. 1605: кр. *Mich. Ujbarđi* — Терєсва (НодОкм 442); 1614: кр. *Gr. Ujbarđi* — Терєбля (Бєлау 201); 1715: кр. *El. Ujbart* — Терєсва (Бєлау 205). ◀ Угор. утворєння з формантом -ї від давнього місц. укр. ойк. *Уїбарьово* (суч. укр. оф. іменування — *Нове Барово*), яке угорці часто називали *Ujbarđ*.

Végezetül még egy jellemző példa a történelmi adatok kezelésével és értelmezésével kapcsolatban. Az *Уїбарїї* (*Ujbári*) családnevhez hozott történelmi példái: *Ujbar*; *Ujbarđi* és *Ujbart*. Más neveknél is gyakran előfordul, hogy a történelmi formák nem egyeznek meg a vizsgált családnevvel. A nevet ugyan magyar eredetűnek tartja, de az szerinte a „régі ukrán *Ujbarjovo*” helységnév *-i* képzős alakja, mely helységet a magyarok „gyakran *Ujbarđ*-nak nevezték”.

CSUCSKA szótára mellett érdemes megemlíteni még egy ukrán nyelvű, de nem Ukrajnában készült kiadványt. 2003-ban jelent meg Eperjesen MIKOLA DUJCSAK Antroponimija Pjasivcsini [Eperjes vidékének személynevei] című szótára, amely a felvidéki Eperjes környékén élő ukránok családneveit tartalmazza. A gyűjtés 270 szlovákiai, zömmel ukrán nemzetiségű falura terjedt ki, s a településekről 4278 nevet közöl. Célja a mai családnévanyag összegyűjtése és szótározása volt. A szerző a személynevek nyelvészeti (etimológiai, szemantikai, alaki) szempontú vizsgálatát tűzi ki elsődleges feladatként, s bár az etimológiai elemzés kiemelt szempontként szerepel a bevezetőben, a nevek eredetének magyarázatára a szerző nem tér ki minden szócikkben.

Az idegen eredetű, magyar, német, román, szlovák családnevek a teljes névállomány mintegy 20%-át teszik ki. Körülbelül két tucat név esetében jelzi a szerző a közvetlen magyar eredetet: *Адзіма (Hagyta?)*, *Андраш (András)*, *Андраши (Andrási)*, *Арвай (Árvai)*, *Барна (Barna)*, *Варга (Varga)*, *Галас (Halász)*, *Гал (Gál)*, *Йузас (Juhász)*, *Лаката (Lakat)*, *Секела (Székely)*, *Терек (Török)*, *Чікои (Csikós)* stb. Ennél nagyobb számban szerepelnek a szótárban ugyanakkor olyan családnevek, amelyek esetében DUJCSAK nem utal a név eredetére, de egyértelműen magyar származékról van szó: *Байус (Bajusz)*, *Бакос (Bakos)*, *Балог (Balog)*, *Бан'ас (Bányász)*, *Барат (Barát)*, *Бочкаї (Bocskai)*, *Будаї (Budai)*, *Вагаї (Vágási)*, *Веспремі (Veszprémi)*, *Вірак (Vírág)*, *Вісокаї (Viszokai)*, *Гегедуи (Hegedús)*, *Габор (Gábor)*, *Гонос (Gonosz)*, *Добош (Dobos)*, *Ештван (Esztván)*, *Камараї (Kamarás)*, *Корпонаї (Korponai)*, *Кормос (Kormos)*, *Кочиш (Kocsis)*, *Летин' (Leginy)*, *Мінд'ар (Mingyár)*, *Нéмет (Német)*, *Н'єргеш (Nyerges)*, *Петроваї (Petrovai)*, *Пушкаш (Puskás)*, *Ракоци (Rákóci)*, *Сабо (Szabó)*, *Фаркаш (Farkas)*, *Чонтос (Csontos)* stb.

9. ábra: A *Bányász* családnév névcikke (DUJCSAK 2003)

***БАН'АС, -А** Вд-1/6, Ки-2/9, Мп-5/12. **До Бан'аса** – Андрій Родак [їгого отец пристал До Бан'аса] ВП, **Бан'ас-ка** – Іл'а Бружина [з Кожуховец за слоб.] Вк. *Vanyász*, *Vaňas* ПК Мп. Оф. *Vaňas*.

10. ábra: A *Kocsis* családnév névcikke (DUJCSAK 2003)

КОЧИШ, -А Мц-1/4 [з Г'ралговец], Ок-1/3 [з Керештвєїа], Шн-4/13 [гурал'ї]. Оф. *Kočiš*.

Végül, bár nem személynévszótár, de mégsem hagyható ki a felsorolásból CSOPEI LÁSZLÓ ruszín–magyar szótára (CSOPEI 1883). A mű jelentős keresztnévanyagot tartalmaz, ezért egyfajta 19. századi ruszín–magyar névjegyzékként is használható; pl. *Абрунь ~ Ábris*, *Абраһам, Акакиї ~ Ákos*, *Алексиї ~ Elek*, *Андреї ~ András*, *Андор, Ендре, Антониї ~ Antal*, *Тони, Ариї ~ Áron*, *Викторь ~ Győző*, *Георгиї ~ György*, *Гури, Гуирка, Дмитриї ~ Demeter*, *Дөме, Евгений ~ Ödön*, *Ивань ~ János*, *Јанси, Іван, Илиї ~ Illés*, *Микула ~ Miklós*, *Петро ~ Péter*, *Федорь ~ Tódor* stb.; *Варвара ~ Borbála*, *Віри, Гафа ~ Agária*, *Ева ~ Éva*, *Елизавета ~ Erzsébet*, *Өрзи, Ирина ~ Irén*, *Ірénке, Катерина ~ Katalin*, *Katica, Kati*, *Магдалина ~ Magdolna*, *Одарка ~ Dorottyá*, *Олена ~ Ilona* stb.

CSOPEI nemcsak a személynevek „hivatalos” formáit közli, hanem szép számmal adatolja a beregi ruszin beceneveket is: *Васьо ~ Vaszily* kicsinyítve, *Грицько ~ Gerő, Gergely, Данко ~ Dániel, Дзуря ~ György, Гури, Илько ~ Illés, Леца ~ Sándor, Луцьо ~ Lukács, Мъшка ~ Miska, Палий ~ Pál, Pali, Тоний ~ Antal, Тони, Яцько ~ Jakab* stb.; *Анця ~ Anna, Anica, Anikó, Галька ~ Ilka, Пона, Понка, Ержа ~ Erzsi, Őrszi, Őrszébet, Маруня ~ Mariska, Marcsa, Mária, Настя ~ Neszti, Eszti, Орушко ~ Irén* stb.

4. Összegzés. Rövid összefoglalásként elmondható, hogy a mai Kárpátalja területén az évszázados ukrán (ruszin) és magyar együttélés nyomán sajátos hely- és személynév-kincs jött létre, ami mindkét nemzet névtudósai számára lehetőséget nyújt a kutatásra. A vidék peremterület jellege miatt azonban sajnos általában kiesik a kutatók látóköréből. A röviden bemutatott ukrán hely- és személynévszótárak némelyike a tudományos megközelítés mellett sajnos egyoldalú ideológiai és politikai célokat is szolgál, ami gátolja az objektív következtetések levonását.

Felhasznált források

- CSOPEI = ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВЪ 1883. *Русько мадярський словарь*. Будапештгь.
 CSUCSKA 2005. = ЧУЧКА, ПАВЛО 2005. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*. Видавництво „Світ”, Львів.
 DUJCSAK 2003. = ДУЙЧАК, МИКОЛА 2003. *Антропонімія Пряшівщини*. К. п., Пряшів.
 HALASZ 1961. = ГАЛАС, КИРИЛО 1961. *Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)*. Ужгород. Кézirat.
 JANKO 1998. = ЯНКО, МИКОЛА 1998. *Топонімічний словник України. Словник-довідник*. Знання, Київ.
 LUCSIK 2014. = ЛУЧИК, ВАСИЛЬ 2014. *Етимологічний словник топонімів України*. Академія, Київ.

Hivatkozott irodalom

- BAUKO JÁNOS 2020. Magyar tulajdonnevek a cseh és szlovák névszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 199–207. <https://doi.org/10.26546/4892373.12>
- BENŐ ATTILA 2020. Magyar tulajdonnevek a román névszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 187–197. <https://doi.org/10.26546/4892373.11>
- DRĂGANU, NICOLAE 1933. *Romanii in Veacurile IX–IV. Pe baza toponimiei și a onomasticeii*. Academia Română, București.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2009. Pavlo Csucska: *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 31: 267–271.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.

- SEBESTYÉN ZSOLT 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2016. В. В. Лучик: Етимологічний словник топонімів України. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 38: 255–257.
- SEBESTYÉN ZSOLT – ÚR LAJOS 2014. *Ung megye helységneveinek etimológiai szótára*. K. n., Ungvár. SHU. = *Словник гідронімів України*. Szerk. НЕПОКУПНИЙ, АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ – СТРИЖАК, ОЛЕКСІЙ СИЛЬВЕСТРОВИЧ – ЦІЛУЙКО, КИРИЛО КУЗЬМОВИЧ. Наукова Думка, Київ, 1978.
- STANISLAV, JÁN 1948. *Slovenský juh v stredoveku* 1–2. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin.
- VERBICS 2013. = ВЕРБИЧ, СВЯТОСЛАВ 2013. *Українська ономастика. Бібліографічний покажчик*. Національна академія наук України Інститут української мови, Київ.

SEBESTYÉN ZSOLT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-424X>

Nyíregyházi Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

ZSOLT SEBESTYÉN, Hungarian proper names in Ukrainian name dictionaries

Ukrainian onomastics has undergone significant development in recent decades. The number of dictionaries and monographs published reflects the productive nature of this research. However, academic interest only turned towards the Transcarpathian name stock in the second half of the 20th century or after the turn of the millennium. Organized, extensive name collections have not taken place in the county to the present day; attention is generally limited to selected sub-issues. The study presents Ukrainian etymological dictionaries of names that contain Hungarian-related data. The historical and ethnic characteristics of the region must be taken into consideration when studying the Transcarpathian name stock. Unfortunately, the Hungarian name stock receives little attention, which is partly due to linguistic reasons but primarily a political decision. The authors of geographical name dictionaries often omit historical Hungarian toponyms from their works, only discussing the Ukrainian names that have been used officially since 1946. Personal name dictionaries contain an increased number of Hungarian data, but the general tendency to emphasize the Slavic traditions of the region over the linguistic facts of a Hungarian past are apparent in these as well.